

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA HUQUQIY ONGNI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGNING KREATIVLIGI

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.030>

Jumayeva Feruza Faxriddinovna

BMTI akademik litseyi yetakchi o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongni shakllantirishda o'qituvchini kreativ harakatlari va uning samarasi xususidagi fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: kreativ, huquqiy ong, boshlang'ich sinf, o'quvchi, interaktiv usul.

Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Yurtimizda so'nggi yillarda milliy huquq tizimini tubdan isloh qilish, jamiyatda huquqiy madaniyatni shakllantirish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2019 yildagi "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" Farmonida "yosh avlod ongiga huquq va burch, halollik va poklik tushunchalarini hamda odob-axloq normalarini chuqur singdirib borish, Konstitutsiyaning muhim jihatlarini ularga bolaligidan boshlab o'rgatish;" asosiy vazifa qilib belgilab berilgan bo'lib, ushbu me'yoriy hujjat huquqiy demokratik davlat hamda fuqarolik jamiyatni qurishni o'z maqsadi qilib olgan jamiyatimiz uchun huquqiy tarbiyaning asosini belgilab beruvchi asosiy tamoyil bo'lib xizmat qiladi. Darhaqiqat har qanday jamiyatda yosh avlodning ta'lim-tarbiyasi doimo dolzarb muammo sifatida e'tirof etiladi. Uning ikkinchi muhim jihati esa yoshlarning ijtimoiy-huquqiy ongini shakllantirishda huquqiy tarbiyaning rolidir.

O'zbekiston Respublikasining uzluksiz ta'lim tizimining ajralmas va eng asosiy bo'g'ini boshlang'ich ta'lim ekanligini e'tiborga olgan holda aynan huquqiy tarbiyani rivojlantirishga shu bosqichda alohida ahamiyat berish maqsadga muvofiqdir. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar huquqiy jihatdan chuqur nazariy va amaliy bilimlar hamda malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishi bilan birga milliy urf-odatlar va qadriyatlarni hurmat qilishi, ma'naviy, ruhiy, jismoniy jihatdan sog'lom va barkamol, fuqarolik burch va mas'uliyatini shakllangan bo'lib voyaga yetishlari kerak. O'quvchilarda huquqiy tarbiyalashda maktab miqyosida olib boriladigan, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni olib borishda xalqning boy merosidan unumli foydalanish, uning tizimli asosini ishlab chiqish, o'z oldimizga qo'ygan maqsadimizni samarali amalga oshirishiga sababchi bo'ladi. Chunki, huquqiy tarbiya bu- tashkiliy ravishda muntazam olib boriladigan, aniq maqsadni ko'zlagan va shaxsga

«guruh shaxslariga» ta'sir qila oladigan, ularda huquqiy ong, huquqiy bilim, qonunlarga rioya qilish xislatlarini vujudga keltiradigan harakatdir. Aynan o'qitish jarayonida olib boriladigan ilmiy, ma'naviy-ma'rifiy ishlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy tushunchalarni shakllantirish bu har bir o'quvchining ichki hayoti, muhit kechinmalari, aqliy qobiliyatlari, idrokini mujassamlashtirish, Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi yo'lida xizmat qilish, O'zbekistonda yashayotgan barcha millat va elatlarning qadriyatlarini, tili, madaniyati, diniy e'tiqodi, urf-odat va an'analarni hurmat qilish, ularni asrab avaylash va rivojlantirish, ma'rifatli, bilimli, huquqiy jihatdan madaniyatli, ma'naviy axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan shaxs bo'lib yetishishi demakdir. Fuqarolik tarbiyasi tagzaminida xalq o'tmishi, tarixini o'rganish milliy qadriyatlar mohiyatini anglashga asoslangan faoliyatga o'quvchilarni yo'naltirish ijtimoiy maqsadni amalga oshirishga qaratirilgan yo'l sanaladi. O'quvchilarni haqiqiy fuqaro etib tarbiyalash, ularda fuqarolik tuyg'usini rivojlantirish, fidoiy, vatanparvar fuqaro sifatida tarbiyalash asnosida ta'minlanadi. Yosh avlodda fuqarolik hissi va e'tiqodini tarbiyalamay turib, ularda axloqiy, xulqiy odatlar va huquqiy ko'nikmalarni shakllantirib bo'lmaydi. Shuning uchun ham fuqarolik tuyg'usini qaror toptirish murakkab jarayon hisoblanadi. Bunda dastlab o'quvchilarga fuqarolikning mohiyati va me'yoriy qoidalar mazmuniga oid ilk tushunchalar to'g'risida bilimlar beriladi. Avvalo, o'quvchiga fuqarolik odobi va madaniyati haqidagi tushunchalar beriladi, bu xildagi hatti-harakatlarga oid ibratli shaxslar faoliyatidan namunalar keltiriladi, so'ngra faoliyat uyushtiriladi. Ana shu asosida ularda fuqarolik tushunchasi shakllanadi va fuqarolik xulqiy odatlari, ko'nikmalar hosil qilinadi. Badiiy va ilmiy adabiyotlar, matbuot yangiliklari, kinofilm, spektakl g'oyalari, turli suhbatlar mazmunini tushuntirish, targ'ib etib borish orqali o'quvchilar ongiga fuqarolik tushunchalari singdiriladi.

Darhaqiqat bugungi kunda ta'lim sohasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, ta'lim mazmunini takomillashtirishga oid qabul qilingan hukumat qarorlari, ta'limni hayot bilan bog'lashni, o'qitish samaradorligini oshirishni, tez taraqqiy etib borayotgan jamiyat uchun har tomonlama rivojlangan faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalab yetishtirishni talab qiladi. Bu o'rinda ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarning kirib kelishi va qo'llanishi davr talabi bilan bevosita bog'liqdir. Shuning uchun ham yosh avlodni rivojlangan huquqiy madaniyatli qilib tarbiyalash pedagog kadrlardan yangicha yondashuv hamda ijodkorlik, kreativlikni talab etadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy ongini shakllantirish jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega. Chunki huquqiy ong jamiyatda ijtimoiy ongning boshqa shakllaridan – falsafa, siyosat, din, axloqdan farq qiladi. U jamiyatda ijtimoiy ongning maxsus shakli bo'lib hisoblanadi, chunki huquqiy ong keng tushuncha bo'lib, jamiyatda huquqiy normalarni qabul qilish, ularni turmushda qo'llash, huquq to'g'risida bilimlarning, ya'ni huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya to'g'risidagi

murakkab ijtimoiy vazifalarni o'z ichiga oladi. Avvalo boshlang'ich sinf o'quvchilarda huquqiy ongni shakllantirishda tanlanadigan zamonaviy ta'lim texnologiyalarini ijtimoiy buyurtma sifatida mavjud davlat talablariga va bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirish hamda ilmiylik tamoyili asosida ishlab chiqish, nazariya bilan amaliyotning o'zaro aloqadorligini ta'minlanishi va yana albatta o'zida insonparvarlik va demokratik xususiyatlarni aks ettirishiga alohida ahamiyat berish zarur. Jamiyatning demokratiya yo'lidan jadal rivojlanishi va bu borada amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan fuqarolarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasiga bog'liq. Mamlakatimizda barcha sohalarida olib borilayotgan islohotlarning mohiyatini anglash, ushbu jarayonda ishtirok etish fuqarolarning huquqiy madaniyati yuqori bo'lishini taqozo etmoqda. Jamiyatning har bir a'zosi o'z huquq va burchlarini hamda mas'uliyatini puxta bilishi, buni hayotiy ehtiyoj sifatida anglamog'i lozim. Fuqarolarimizning dunyoqarashi, tafakkuri mamlakat hayotiga, yangilanishlarga mos ravishda o'zgarib borishi huquqiy madaniyat tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Shuning uchun ham o'qituvchi o'quvchilarda huquqiy ongni shakllantirishda yuqoridagi jihatlarni inobatga olgan holda, interaktiv metodlarni tanlay olishi va unga ijodkorona yondasha olishi muhim hisoblanadi. Pedagogik jarayon shakli ta'lim oluvchining mustaqil va ijodiy ishlash, kelajakda kasbiy va hayotiy muammolarini mustaqil yechish ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak. Bunda faol ta'lim metodlaridan unumli foydalanilishi, ta'lim maqsadlarining aniq qo'yilishi va erishiladigan o'quv natijalari pedagogik vazifalar shaklida ifodalanishi kerak.

Huquqiy tarbiya hamda huquqiy ongni o'quvchilar shuurida shakllantirish uni e'tiqod darajasiga keltirish orqali amalga oshiriladi. Bevosita ta'lim va barkamol shaxs tarbiyasi bir-biri bilan uzviy bog'liq jarayondir. Mazkur jarayonda mantiqiy fikrlash, tasavvur qilish, bilish faoliyatini rivojlantirish kabi jihatlar muhim ahamiyatga ega. Ta'lim orqali o'quvchilarda shaxsiy dunyoqarash va e'tiqod shakllanadi. Badiiyat va fan qonuniyatlarini anglash, ta'limda belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash, faoliyat yo'nalishidagi qiyinchiliklarni yengish, yakka tartibda, juftlikda va guruhlarda ishlash kabi metodlar jarayonida o'quvchi shaxs sifatida shakllanib boradi. Ta'limda o'qituvchi interfaol metodlardan mavzuga muvofiqini tanlay bilishi muhim, bunda o'qituvchi interfaol metodlardan avvalo oddiydan murakkabga o'tish nazariyasiga amal qilgan holda foydalanmog'i lozim. Masalan, o'yinli texnologiyalar o'quvchilarning faolligini ta'minlovchi, o'qitish texnologiyalaridan biri - pedagogik ishbilarmonlar o'yini hisoblanadi. O'yin faoliyatiga qiziqish, o'quvchilarning o'z-o'zini ifoda etish, ro'yobga chiqarish kabi ehtiyojlarini qondiruvchi, musobaqalashish elementlari orqali ta'minlanadi. O'yinning ajoyib xususiyati shundaki, u bir vaqtning o'zida ham rivojlanish ham o'rganish hisoblanadi. Pedagogik o'yin o'qitishning aniq qo'yilgan maqsad va unga tegishli pedagogik natija bilan belgilanadi.

Bu natijalar asoslangan va o'quv tayyorgarlik faoliyatiga ega bo'ladilar. Pedagogik o'yinlar o'yin uslubiga ko'ra quyidagicha tavsiflanadi: fanlar bo'yicha; huquqiy jarayon qatnashchilari-fuqarolar, davlat organlari mas'ul shaxslar, siyosatchilar, imitatsion, dramalashgan o'yinlar. Imitatsion o'yinlar - bo'lim, korxonalar, tashkilotning faoliyati-imitatsiya qilinadi. Imitatsion o'yinlar ssenariyasi, hodisa syujetidan tashqari, imitatsiya qilinadigan jarayon va ob'yektlar tarkibi va ahamiyati haqidagi tafsilotlarni o'z ichiga oladi. Operatsion o'yinlar – tegishli ish jarayoni, ularni bajarish shart-sharoitlari modellashtiriladi. Ular ma'lum bir o'ziga xos operatsiyalarni: sud jarayoni qatnashchilari harakati, ularning faoliyati ma'lum bir usulni o'zlashtirishga yordam beradilar. Rolli o'yinlar – ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holatlar, hatti-harakat ishlanadi, rollar majburiy mazmuni bilan taqsimlanadi. Psixodrama va sotsiodrama – bu rolli o'yin teatrga o'xshagan bo'lib, faqat bu yerda ijtimoiy-huquqiy, psixologik vaziyatlar ko'riladi hamda yechiladi. Bunday masalalar jumlasiga jamoadagi vaziyatni his qila olish, boshqa kishini ruhiy holatini to'g'ri baholash va uni o'zgartira olish, u bilan unumli muloqotga kira olish kiradi. Zamonaviy texnika vositalari- kompyuter vositalari hamda internet tizimi bilan ta'minlangan dars xonlarida turli xil o'qitish innovatsion kompyuter programmali orqali onlayn o'yinli vaziyatlar orqali ham boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy vaziyatlarni ongli hal qilish bo'yicha ko'nikmalar shakllantirish mumkin.

Boshlang'ich sinflarda interfaol metodlar va ta'limiy o'yinlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanish va mantiqiy fikrlash doiralarini kengaytirish bilan birga ularni darslarda o'rganganlarini hayot bilan bog'lashga, qiziqishlarini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, darslarni ilg'or pedagogik hamda axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida tashkil etilishi ta'lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi. Masalan, «Videotopishmoq» metodi. So'nggi yillarda pedagogik faoliyatda turli axborot vositalari (komp'yuter, televideniye, radio, nusxa ko'chiruvchi qurilma, slayd, video va audio magnitofonlar) yordamida ta'lim jarayoni tashkil etilishida asosiy o'rinni egallamoqda. O'qituvchilar oldida ta'lim jarayonida turli axborot vositalaridan o'rinli va maqsadga muvofiq foydalanish vazifasi turibdi. Videotopishmoq metodidan foydalanishda quyidagi harakatlar amalga oshiriladi: – tahsil oluvchilar e'tiboriga o'rganilayotgan mavzu mohiyatini tasviriy yoritishga yordam beruvchi izohlarsiz bir nechta videolavha namoyish etiladi; – tahsil oluvchilar har bir lavhada qanday jarayon aks ettirilganligini izohlaydilar; – jarayonlarning mohiyatini daftarlariga qayd etadilar; – o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga javob qaytaradilar.

Ta'lim tizimiga yangi kirib kelgan texnologiyalardan biri bu o'qitishning

kreativ texnologiyasi bo'lib, uning maqsadi – insonda ijodkorlikni uyg'otish va uning o'zida bor bo'lgan ijodiy imkoniyat (potensial)ni rivojlantirishdir. O'qitishning kreativ texnologiyasi bajarilganda shaxs ijodkorlik ob'yekti darajasidan ijodkor sub'yektga o'tkaziladi, o'quv materiali o'zlashtirish fanidan biron ijodkorlik, yaratuvchanlik maqsadiga erishish vositasiga aylanadi. Kreativ texnologiya yangi kerakli bilim olish, yaratish va ishlab chiqarishga qaratilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik yo'naltirilganligini quyidagi pedagogik shart-sharoitlar asosida shakllantirish mumkin, agarda: - boshlang'ich sinf o'quvchilarining tug'ma istedodi gavdalansa; - dunyoda va yurtimizda ro'y berayotgan yangiliklardan boxabar bo'lib borsa va ularni kundalik hayoti faoliyatida qo'llab borsa; - mavjud psixologik to'siqlarni yengib o'ta olsa; - o'quvchilarning kreativ salohiyati o'qituvchilar tomonidan e'tiborga olinsa va qo'llab-quvvatlansa.

Buyuk olim V.A.Slastinin ijodkorlikning asosiy xislatlarini quyidagicha belgilagan:

shaxsning ijodiy motivatsiyani qo'llaganligi.

qiziquvchanlik, ijodiy qiziqish, ijodiy yutuqlar, peshqadamlikka va o'z kamolotiga intilish kreativlik, bu - xayoliy qarash;

baho bera olish qobiliyati va o'z kamolotiga intilish;

ijodiy faoliyatiga hamkorlik va o'zaro yordam berish qobiliyati;

Kreativ salohiyatga ega o'quvchilar boshqalarga taqlid qilmasdan, o'zlari tanlagan faoliyatlarining barcha bosqichlariga kreativ va mustaqil yondashadilar. Shuning uchun ham kreativ ta'lim texnologiyalaridan boshlang'ich sinf o'quvchilarining sinfdan tashqari faoliyati davomida qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bunda tarbiyachi yo'naltiruvchi, o'quvchi ijodiy loyihalovchi sifatida ishtirok etadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida huquqiy tushunchalarni shakllantirish uzluksiz ta'lim tizimining keyingi bosqichlarida uzviy ravishda olib borilishi natijasida o'quvchilarda huquqiy madaniyat shakllanadi va muntazam rivojlanib boradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quvchilarda huquqiy tushunchalarni shakllantirishda individual yondoshishi, ularning psixik xususiyatlarini hisobga olishi, qalbiga yo'l topa olishi lozim, shundagina u jamiyatimizni qurish uchun munosib bo'lgan kelajak avlodni tarbiyalashning muqaddas ishga munosib hissa qo'sha olgan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida" PF-5618 09.01.2019-lex.uz

2. Farber I.E. Huquqiy ong ijtimoiy ongning bir shakli sifatida. - M., 1963 yil.

3. Nazarova T.S. Pedagogicheskaya texnologiya. Novyy etap evolyutsiy. M. Pedagogika. 1997